

ATIF BİLGİSİ / REFERENCE INFORMATION

AKINCI, Meltem, “Altın Orda’nın Ticari-Ekonomik İlişkileri ve Kent Kültürü (Yeni Saray ve Saray el-Cedid Örneğiyle)” *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, III/II, Aralık 2020, s. 469-473.

Makale Türü: Tarih Çeviri

Geliş Tarihi / Received: 27 Ağustos 2020
Online Yayın: 26 Aralık 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 11 Kasım 2020
Published Online: 26 December 2020

Altın Orda’nın Ticari-Ekonomik İlişkileri ve Kent Kültürü (Yeni Saray ve Saray el-Cedid Örneğiyle)*

Çeviren: Meltem AKINCI^{1*}

¹ Doktora Öğrencisi., Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, ANTALYA.

* mltm.akinci@hotmail.com

+ORCID: 0000-0003-0807-1113

Öz- Çalışmamızda Deşt-i Kıpçak bölgesinde kent kültürünün yayılma süreci tahlil edilerek, Altın Orda kentleşme sürecinin dönemselleştirilmesi önerilmektedir. Türk-İslam Dünyası’nın ve Altın Orda’nın önemli bir ticaret, ekonomik ve kültür merkezi olmasında kentin önemi ve rolü belirlenmiş, Saray el-Cedid’in ekonomik hayatı arkeolojik ve yazılı kaynaklar temelinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler- Altın Orda, kentleşme dönemi, Saray el-Cedid, ticaret, ekonomik ilişkiler.

Commercial-Economic Relations and Urban Culture of the Golden Horde (With the Example of New Sarai and Sarai-al-Jadid)

Abstract- In our study, it is suggested that the process of urbanization in the Golden Horde be periodized by analyzing the spreading process of urban culture in the Deshti Kipchak region. The importance and role of the city in the important trade, economic and cultural center of the Turkish-Islamic World and the Golden Horde was determined, and the economic life of Sarai-al-Jadid was discussed on the basis of archaeological and written sources.

Keywords – Golden Horde, urbanization period, Sarai- al-Jadid, trade, economic relations.

* Ekrem Kalan, “Gorodskaya kul’tura i torgovo-ekonomičeskie otnoşeniya Zolotoy Ordı (na primere Saray al- Cadida-Novogo Saraya)”, *Uçeme zapiski Kazanskogo gosudarstvennogo universiteta*, T. 151, Kn.2, 2009, ss. 82-89.

Moğol istilası neticesinde, Doğu Avrupa'daki ticari ve ekonomik ilişkiler kötleşmiş olsa bile Moğolların yerli Türk kavimleriyle merkezi bir devlet çatısı altında birleşmesi, ticaretin yenilenmesini ve gelişmesini sağlamıştır. Altın Orda'ya (Deşt-i Kıpçak) tekrardan Bizans, İtalya, Ermenistan ve diğer ülkelerden tüccarlar gelmeye başlamıştır. Altın Orda başkentinin önemli ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı kent, Doğu ve Batı kültürünün keşiştiği bir merkez haline gelmiştir. Vasallardan alınan vergiyle birlikte nüfus artışı, elde edilen kârın büyümesine gösterilebilecek en temel etkenler arasında yer almaktadır. Bu suretle, bahsi geçen bölgenin ekonomik hayatında ilerleme gözlemlenmiştir¹. Tüm bu vakalar ise kültürün ve kentleşmenin gelişimine neden olmuştur.

Yıkılan yerleşimleri yeniden canlandıran Altın Orda hanları, yeni kentlerini stratejik açıdan önemli ticaret yolları üzerinde kurmuştur. Altın Orda'nın kurulmasından önce de var olan Bulgar, Cuketau, Bilyar, Suvar, Kaşan gibi büyük kentler Altın Orda döneminde daha da gelişmiştir. Altın Orda hanları tarafından kurulan kentlerin en önemlilerini ise Saray-Batu (Saray-Berke)², Saray el-Cedid (Yeni Saray), Ukek, Gülistan, Hacitarhan (Astrahan), Akkerman, Eski Orhey (Yeni Şehir), Kırım, Kırk-Yer (Çufut-Kale), Kefe vd. oluşturmaktadır.

Arkeolojik kazı bilgilerine göre, Altın Orda kentleşmesi şu süreçlere ayrılmaktadır:

- 1) İşgalden sonraki (XIII. yüzyılın 40'lı yılları) kentlerin yeniden kurulma süreci,
- 2) Batu Han döneminde (XIII. yüzyılın 50'li yılları) bozkır alanlarda kentlerin kurulması,
- 3) Berke Han döneminde (1256-1260) kent kültürünün gelişimi,
- 4) Kent gelişiminin yavaşlaması (1270-1320),
- 5) Özbek ve Canibek Han döneminde (1320-1360) kentleşmenin "Altın Çağı",
- 6) Devletin dağılma döneminde (1360-1395) kentleşmenin gerilemesi ve çöküşü³.

Bulgar halkının kentlerini muhafaza eden Altın Orda hanları, konar göçer yaşam tarzından yerleşik yaşam tarzına geçiş sürecine oldukça önem vermiş; kent kültürünün Deşt-i Kıpçak arazisine yayılmasında önemli rol oynamıştır. Kentleşme, halk arasında İslam'ın yayılmasına da büyük katkı sağlamıştır. Altın Orda topraklarında yaklaşık 150 kent bulunmakla birlikte, farklı zamanlarda Hanlığa başkentlik yapmış olan Saray Batu (Saray Berke) ve Saray el-Cedid bu kentlerin en büyüğünü teşkil etmiştir.

Batu Han, İtil'in aşağı kesiminde Saray Batu adını taşıyan bir kent kurarak, devlet oluşumunda önemli bir adım atmıştır. Tarihi kaynaklarda başkent olarak iki kentin adı geçmektedir: Saray Batu ve Saray el-Cedid. Bu bağlamda şu tarz sorular ortaya çıkmaktadır: Bu iki kentten hangisi Altın Orda'nın başkenti olmuştur?⁴; Saray el-Cedid başkentken, bu iki kentten sadece birisi mi mevcut olmuştu yoksa her ikisi de var mıydı? Bu tarz karışık sorular XVIII. yüzyıldan beri bilimsel araştırmalarda yer almıştır. 1845 yılında V. Grigoryev "Saray'ın Konumu Hakkında" adını taşıyan makalesinde, Saray'ın

izlerinin Tsarevo bölgesinde, Saray Batu'nun izlerinin ise Selitrennoe bölgesinde aramak gerektiğini ifade etmiştir⁵.

Başkent Saray kenti, literatürde sıklıkla Saray Berke olarak geçmiştir. İbn Battuta, El-Ömerî, B. D. Grekov, A. N. Kurat gibi çoğu müellif, bu iki ismi bir başkentle ilişkilendirerek kullandıkları Saray el-Cedid ve Saray Berke kentlerini birbirine karıştırmıştır. O halde buradan şu sonuç çıkmaktadır ki kentlerden biri Batu Han zamanında, diğeri ise Berke zamanında kurulmuştur. Fakat arkeolojik araştırmalar, Saray el-Cedid'in, Saray Berke'den daha geç bir dönemde kurulduğunu göstermektedir.

Görünüşüne göre XIII. yüzyılda Saray el-Cedid kentinin yerinde, I. Beyrut Han adına basılmış paraların gösterdiği gibi Tsarevo bölgesinde küçük bir yerleşim yeri var olmuştur. Bunun dışında, bu yerleşim yerinde Halife Nâsır-Lidîmillâh'ın (1180-1225) paraları da keşfedilmiştir⁶. Demek ki, XIII. yüzyılda Tsarevo bölgesinde, bazı yerleşimlerin var olma ihtimali bulunmaktadır. Bu buluntular, Suriye, Mısır, Memluk ve Yakın Doğu ile Altın Orda'nın sıkı diplomatik ve ticari bağlantılarına da tanıklık etmektedir⁷.

1334'de Altın Orda topraklarını ziyaret eden İbn Battuta, ilk başkentle ilişki kurarak Saray Berke ismini kullanmıştır. Bunun yanı sıra İran kaynakları, Saray Batu kentinin Berke Han zamanında kurulduğunu, daha sonrasında ise devletin başkenti olduğunu bildirmektedir. Sonuç olarak her iki isim de yani Saray Batu ve Saray Berke Altın Orda'nın ilk başkenti olan tek bir kent için kullanılmıştır. Başkent hakkındaki malumat veren İranlı yazarlar ise Saray Batu ismini kullanmayı tercih etmiştir. Bunun sebebi Batu Han zamanında İran hükümdarlarıyla kurulan dostane ilişkilerin, Berke Han zamanında bozulup, savaşın patlak vermiş olmasıdır. İslam hukukçuları ve din adamları da Berke Han'ın İslamiyet'i kabul eden ilk han ve onun döneminde ilk dini yapıların tesis edilmiş olmasından ötürü, Saray Berke ismini kullanmıştır⁸. A. Yu. Yakubovskiy Saray el-Cedid için Saray Berke⁹ ismini kullanmış olsa da, bu durum Yeni Saray'ın Berke Han döneminde kurulduğuna kanıt teşkil etmez.

Bu tarz çelişkili ifadelerden ve bilgilerin karışık olmasından ötürü Altın Orda başkentleri hakkındaki sorular yıllar boyunca cevapsız kalmıştır. Tsarevo yerleşiminde G. A. Fedorov-Davidov'un keşfettiği nümismatik veriler sayesinde problem aydınlanmaktadır. Yazılı ve arkeolojik kaynaklar, Saray el-Cedid'in XIV. yüzyılda Özbek Han zamanında (1312-1340) kurulduğunu ve Timur'un tümüyle yıktığı 1395 yılına kadar da var olduğunu göstermektedir¹⁰. Bu suretle kendi başına ayrı olarak kullanılan *Saray* kelimesi 1340'a kadar, "ikametgâh-Han'ın sarayı" anlamında Saray Batu olarak kullanılmış; 40'lı yılların başından itibaren ise bu kelime "Saray el-Cedid" tanımlamasına dâhil edilmiştir.

XIII. yüzyıl boyunca ve XIV. yüzyıl başlarında Altın Orda'nın başkenti olan Saray Batu, Saray el-Cedid kurulup başkent olduktan sonra eski önemini yitirmiştir. Rus vakayinamelerinde bu kent için "*Büyük Saray (Bol'soy Saray)*" ifadesi kullanılmıştır¹¹. Sur dışı yerleşimi ile birlikte bu kent kendi döneminin en büyük kentlerinden biri olarak sayılmış, harabeleri ise bugünkü Tatar köyleri Saray ve Maleyevka Aktyubinskiy bölgesi arasında yaklaşık 48 km.lik bir alana yayılmıştır¹².

¹ G. Gaziz, *İstoriya Tatar*, Mosk.litsey, Moskva, 1994, s. 56-57.

² Bugünkü Astrahan Bölgesinde Selitrennoe Köyü yakınlarında, Aşağı İtil'de Batu Han tarafından kurulmuş ilk Altın Orda başkentidir.

³ V. L. Yegorov, *İstoriçeskaya geografiya Zolotoy Ordı v XIII-XIV vv.*, Otv. Red. V. İ. Baganov, M. Nauka, 1985, s. 78.

⁴ F. V. Ballod, *Starıy i Novıy Saray: Stolitsı Zolotoy Ordı*, Kazan, 1923, s. 3.

⁵ V. V. Bartol'd, *Soçineniya*: v 9 t., T. III., M. Nauka, 1965, s. 483-484.

⁶ A. G. Muhamadiyev, *Bulgaro-tatarskaya monetnaya sistema XII-XV vv.*, Otv. Red. G. A. Fedorov-Davidov, M. Nauka, 1983, s. 15-16.

⁷ A. G. Muhamadiyev ve G. A. Fedorov-Davidov, "Raskopki bogatoy usad'bi v Novom Sarae", *Sov. Arheologiya*, No: 3, 1970, s. 158.

⁸ Yegorov, *İstoriçeskaya geografiya...*, s. 112-113.

⁹ B. D. Grekov ve A. Yu. Yakubovskiy, *Zolotaya Orda i ee padenie*, İzd-vo AN SSSR, Moskva, 1950, s.141.

¹⁰ Yegorov, *İstoriçeskaya geografiya...*, s. 113.

¹¹ G. S. Sablukov, *Oçerki vnutrennego sostoyaniya Kıpçakskogo tsarva*, Tipolitografiya İmp. Un-ta, Kazan, 1895, s. 28.

¹² *Materialı po istorii Tatarskogo naroda*, (Red. M. H. Hasanova i dr), Kazan, 1995, s. 158.

İbni Arabşah'ın verdiği bilgilere göre, Saray el-Cedid'in başkent olarak 63 yıl yaşamış olması¹³, kentin 1332 yılından biraz daha önce kurulmuş olabileceğini göstermektedir.

Özbek Han'ın Saray el-Cedid'e defnedilmiş olması, XIV. yüzyılın 40'lı yıllarında bu kentin yeteri kadar büyük ve gelişmiş olduğunu göstermektedir. Kent merkezinin yaklaşık 2 kilometreyi kaplaması, Saray el-Cedid'i Altın Orda'nın büyük kentleri arasında ikinci yapmaktadır¹⁴. Cani Bek Han'ın hükümdarlığının ilk yıllarında (1340'lı yıllar) basılan paraların Saray el-Cedid ibaresi taşınması, bunların basımalarının burada gerçekleştiğini göstermektedir. Fakat yine de başkentin Saray Batu'dan Saray el-Cedid'e taşınmasına sebep olan olguya sahip değiliz¹⁵.

Altın Orda kentlerinin yapımında aktif olarak rol oynayan Özbek Han, Saray Batu'nun bayındır ve imar faaliyetleri ile uğraşmış, bu kenti büyüterek zenginleştirmiştir. Fakat Özbek Han, başkenti Saray el-Cedid'den Yeni Saray'a taşımıştır. Bu durum üretim potansiyelinin büyümesine ve yeni kentin kültürel hayatının gelişmesine hizmet etmiştir. Özbek Han zamanında Saray el-Cedid'de çok sayıda cami, medrese, türbe ve saray inşa edilmiştir. Ne yazık ki, bu yapılardan günümüze ancak birkaç bina, çok renkli seramik ve mozaik parçaları ulaşabilmiştir¹⁶.

Bizzat kenti dolaşan seyyahlar, Saray el-Cedid'in güzelliği ve haşmeti hakkında bazı bilgiler vermektedir. A. V. Tereşenko ve F. V. Ballod'un gerçekleştirdiği kazı çalışmaları bu seyyahların verdiği bilgileri doğrulamıştır. Kazı çalışmalarında kentte çok güzel su tesisatlarının bulunduğu, borulardan geçen suyun doğrudan evlere ulaştığı ortaya çıkmıştır. Yine çini süslemeleri ve metal mamullere dair buluntular kentte zanaatın geliştiğini göstermektedir. Metalden imal edilen mamullerin mükemmelliği ise Altın Orda ustalarının bu sanat formunda, döneminin diğer halklarının çok ötesinde olduğunu kanıtlamaktadır. Bu suretle, Saray el-Cedid sadece Bulgar ve İtil kentlerinin geleneğini sürdürmemiş, aynı zamanda onları geçmiştir. Bunun dışında kent, dünyanın farklı bölgelerinden (Çin, İran, Bizans, Anadolu, Merkez Avrupa, Baltık ülkeleri, Mısır, Hindistan vd.) gelen tüccarların bulunduğu bir merkez olarak oldukça önemli olmuştur¹⁷.

İbn Battuta 1334'te kenti ziyaret etmiş ve şu bilgileri aktarmıştır:

“...geniş caddeler, güzel pazarlar ve dolup taşan insanlarıyla düz bir arazide, olağanüstü ölçülere ulaşan Saray Kenti, en güzel kentlerden biridir. Bir keresinde kentin etrafını dolaşma ve genişliğini öğrenme niyetinde olan oranın yaşlılarından biriyle at üstünde dolaşmaya gittik. Oranın bir ucunda kaldık, öbür ucuna öğleden sonra anca ulaştık. Orada öğle namazı kıldık, yemek yedik ve kaldığımız yere ulaştığımızda sabah olmak üzereydi. Bir keresinde kenti enlemesine geçip, devam ettik ve öğleden sonra geri döndük; burası bahçelerin, boş alanların olmadığı bir sıra aralıksız evle doluydu. Burada dini hizmetler için 13 cami bulunmaktadır. Bunlardan biri Şafilere ait. Bunun dışında da olağanüstü camiler bulunmakta. Burada farklı milletten insanlar yaşar, örneğin Moğollar ülkenin gerçek sakinleri ve yöneticileridir. Bunlardan bazıları Müslüman'dır. Müslüman olanlar Aslar, Kıpçaklar, Çerkezler; Hristiyan olanlar ise Ruslar ve Bizanslılardır. Her millet kendi toprağında ayrı olarak yaşar; orada onların pazarları bulunur. Irak, Mısır, Suriye ve diğer bölgelerden gelen tüccar ve yabancılar, tüccarların mallarını çeviren duvarın olduğu farklı bir alanda yaşamaktadır. Orada sultanın sarayına Altuntaş denir. Altın a, l, tun

ile yazılan “altın” anlamına gelir, ta i ş i ile yazılan taş ise “baş”¹⁸ anlamına gelmektedir¹⁹.

İbn Battuta'nın açıklamasını tamamlayan El-Ömeri'nin aktardıklarına göre bu muhteşem sarayın tepesinde iki Mısır kantarı ağırlığında altın hilal bulunmaktadır. Bunun dışında El-Ömeri şu haberleri vermektedir:

“Yiğit tercüman Sücaaddin Abdurrahman el-Harizmi bana Saray kentinin Berke Han tarafından Turan Nehri (İtil) kıyısında kurulduğunu anlattı. O, hiçbir duvar olmaksızın tuzlu topraklarda (uzanır). Hükümdarın ikametgah yeri, tepesinde iki Mısır kantarı ağırlığında altın hilalin bulunduğu büyük saraydır. Saray içerisinde emirlerin yaşadığı evler, kuleler ve surlarla çevrilidir. Bu sarayda onların kışlık odaları var. Söylediklerine göre bu nehir (İtil), Nil Nehri'nin ölçüsüyle kıyas edildiğinde ondan üç kat hatta belki de daha fazla büyüktür; bu nehrin üzerinde büyük gemiler yüzer ve Rus, Slav ülkelerine gider. Bu nehrin başlangıcında Slav toprakları bulunmaktadır. Pazarları, hamamları ve hâyır kurumlarına sahip Büyük Saray kenti, malların geldiği bir yerdir. Onun ortasında, bu nehirde (geçen) suyun oluşturduğu havuz (bulunmaktadır). Su sadece işlerde kullanılır, içme suyu ise nehirden (alınır); onlar (ahali) suyu testilerle çeker, at arabasıyla kente götürüp satarlar. Onun (Saray) Harezm'den uzaklığı yaklaşık 1 aylık yoldur; Harezm ve Saray arasında, Hive ve Kutlukent bulunmaktadır²⁰.”

El-Ömeri kendisi kenti hiç görmemiştir, aktardığı haberleri burada daha önce bulunmuş kişilerin anlattıklarına dayanmaktadır. İbn Battuta ise kendisi bizzat bu kentte yaşamış, aktardıkları kendi gözlemlerine dayanmıştır. Onların aktardıklarına bakılırsa, Saray el-Cedid gerçekten büyük bir zanaat, ticaret ve yönetim merkezi olmuştur. A. V. Tereşenko'nun bilgileri sadece bu müelliflerin haberlerini doğrulamakla kalmaz, aynı zamanda Saray el-Cedid sakinlerinin diğer ülkelerle ticaret, zanaat ve kültürel bağları hakkında tamamlayıcı olgular, kentin büyüklüğü hakkında bilgiler, topografik çalışmalar ışığında materyaller sunmaktadır. Diğer verilerin gösterdiği gibi, Saray el-Cedid Özbek Han zamanında altın çağına ulaşmıştır. Kent sakinlerinin sayısı ise 100 bini aşmıştır²¹.

Saray, bir çadır kent hüviyetinde olmamış; Özbek Han zamanında camileri, medreseleri, kervansarayları, hamamları, pazarları ve mükemmel bir su dağıtım sistemi sayesinde nam salmıştır. Saray'ın mimarisi ise sadece Bulgar kentinin bir sureti olarak kalmamış, kendine özgü doğu renkliliğine sahip olmuştur²².

Altın Orda kentlerinde evler, tuğladan, ağaçtan ve sağlam olması için kalay eklenerek hazırlanan balçıktan inşa edilmiştir. Kentlerde büyük saraylar, dervişler için dergâhlar ve yabancılar için belirlenmiş bölgeler bulunmuştur. Zengin kent halkının evleri hem iç süslemesiyle, hem de dış cephenin çok renkli dekorunun ve bahçedeki fiskiyelerin varlığı ile ayırt edilir olmuştur. Duvar dekorasyonu, ustalar tarafından büyük zevk, incelik ve özgünlük ile yapılmıştır. Çok renkli geometrik figürler ve bitki motifleri mavi, siyah, kırmızı tonlarda tasvir edilmiş, farklı renkler uyumlu oranlarda karıştırılma yoluyla elde edilmiştir. Altın Orda ahalisi, binaların inşasında henüz belirlenemeyen birleşime sahip sert ve sağlam türde çimento kullanmıştır²³. Arkeolojik araştırma sonuçlarında, kentte su dağıtımını için basit kanalların bulunmadığı, havuzlardaki su seviyesinin ayarlanıp gerekli su rezervlerinin korunduğu karmaşık bir hidrolik sistem olduğu ortaya çıkmıştır²⁴.

¹³ V. G. Tizengauzen, *Zolotaya Orda v istoçnikah*, M. Nauka, 2003, s. 209.

¹⁴ Yegorov, *İstoriçeskaya geografiya...*, s. 113.

¹⁵ Yegorov, *İstoriçeskaya geografiya...*, s. 15.

¹⁶ Grekov ve Yakubovskiy, *Zolotaya Orda*, s. 91.

¹⁷ A. N. Kurat, *XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 133.

¹⁸ “Taş” kelimesinin doğru tercümesi, baş değil taştır. İbn Battuta veya onun kitabının mümeyyizi “bâzk ve şşk” kelimesini karıştırmaktadır ki Arapçada birbirine çok benzemektedir.

¹⁹ Tizengauzen, *Zolotaya Orda...*, s. 143.

²⁰ Tizengauzen, *Zolotaya Orda...*, s. 109.

²¹ Grekov ve Yakubovskiy, *Zolotaya Orda...*, s. 143.

²² A. A. Rorlich, *Volga Tatarları Yüzyılları Aşan Milli Kimlik*, çev. M. Süreyya Er, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 60-61.

²³ Gaziz, *İstoriya Tatar...*, s. 57-58.

²⁴ *Material po istorii Tatarskogo...*, s. 158.

Saray el-Cedid'de Rus Knyazlığı'ndan, Bizans'tan, Mısır'dan ve Kafkaslardan (özellikle Ermeniler) gelen ustalar çalışmıştır. Kent kültürünün oluşumunda Ürgenç'den gelen zanaatkarlar, mimarlar ve ilim adamları büyük rol oynamıştır²⁵.

Arkeolojik kazılar sırasında, yan yana inşa edilen küçük evler ve Sara el-Cedid'in ekonomik hayatına tanıklık eden materyaller bulunmuştur. Bu kaynaklar sayesinde, şehir ahalisinin farklı türde zanaat kolları ve uygulamalı güzel sanatlarla (mücevherat, bakır mamuller, cam kaplar vb.) uğraştığı ortaya çıkmıştır²⁶. Kentin en büyük ticaret yollarının kesiştiği noktadaki konumu ve burada bulunan eski kervansaray izleri, Saray el-Cedid'in Aşağı İtil kıyısında sadece zanaat ve uygulamalı sanat merkezi olmadığını, aynı zamanda Batı Avrupa devletleri ve Rus topraklarıyla, birçok Doğu ülkesini bağlayan büyük bir ticaret merkezi olduğunu göstermektedir.

Altın Orda'da ticaret özellikle Kırım'da, Bulgar'da ve Harezm'de gelişmiş; bu üç bölge arasında bulunan Saray kenti ise ticari ilişkilerin merkezinde yer almıştır²⁷. Kervansaray, Eski ve Yeni Saray'dan Harezm'e kadar uzamıştır²⁸. Saray el-Cedid kendi kısa tarihine rağmen, XIV. yüzyılın ortasına değin Altın Orda'nın ekonomik merkezi haline gelmiş; yüzyılın sonuna kadar ise para darlığı için büyük bir merkez ve başkent olmaya devam etmiştir²⁹.

B. D. Grekov ve A. Yu. Yakubovskiy, Saray el-Cedid'de çeşitli zanaat kollarının geliştiğini ortaya koyan A. V. Tereşenko'nun çalışmasına atıfta bulunmuştur. Panayırın faal olduğu zamanlarda, zanaatkâr mahalleri hareketli ticaret merkezlerine dönüşmüştür. Kentte, bıçakların ve silahların (kılıçlar, mızraklar, kalkanlar vb.) hazırlandığı demirci ustalarının dükkanları bulunmuştur; bu dükkanlarda ayrıca bronz ve bakırdan kap kacaklar, tarım aletleri (orak, pulluk vb., bunların bir kısmı Ermitaj Müzesi'nde muhafaza edilmektedir) imal edilmiştir. Yine kent deri üretiminin önemli bir noktası olmuştur. Deşt-i Kıpçak'da yaşayan ve hayvancılıkla uğraşan konar göçer halklar, kentin gerekli hammaddelerini dericilik işleriyle sağlamış, imal edilen ürünler ise zengin deri pazarlarında satılmıştır. Dokumacılık da Saray el-Cedid'in ekonomik hayatında önemli iş alanlarından birini oluşturmuştur. Konar göçerlerden alınan yün ve Türkistan pamuğundan dokunan pamuklu kumaşlar ülke ekonomisinde önemli rol oynamıştır. Çok sayıda pamuklu ve ipek kumaş Türkistan'dan, Kafkaslar'dan, İran'dan ve Çin'den ithal edilmiştir³⁰.

Müslümanların yeni başkenti olan Saray el-Cedid, kendine özgü kültüre ve medeniyete sahip olmuştur. Saray'da çok sayıda ilim adamı yaşamıştır. Bunlardan biri olan Şeyh Hafizeddin Muhammed b. Muhammed (ölümü 827 yılında-1423-1424), el-Bezzâzî olarak tanınmış ve "el-Fetâva'l-Bezzâziyye" adlı eseri kaleme almıştır. Saray ve Kahire arasındaki kültürel ve ilmi ilişkiler oldukça sıkı gerçekleşmiştir. Kahire'den birçok ilim adamı Saray'a, Saray'dan da Kahire'ye gidip gelmiştir. Bu ilim adamları Nil ve İtil arasında kültürel ve ilmi bağların gelişimine katkı sağlamıştır³¹.

İbn Battuta, Hanefî öğretilerin takipçisi olan Bedreddin el-Arac'ın itibarı ve önderliği hakkında haberler sunmaktadır. Bunun yanı sıra Şafii mezhebinin başı İmam Sadreddin Süleyman el-Lazi ve Malikiliğin önde gelen temsilcisi Şemseddin el-Mısrî gibi kentin

büyük din âlimlerinden bahsederek, fakih imam Nugman el-Harezmî ve yaşadığı kent Saray'daki derviş tekkeleri hakkında bilgi verir³².

Özbek Han zamanında kentte önemli bir eğitim merkezi haline gelen medrese inşa edilmiştir. Saray el-Cedid'de bilimin gelişme düzeyi göstergeleri, yine bu kentte bulunan gök cisimlerinin hareketlerini hesaplamak için tasarlanmış araç ve ekipman unsurlarıdır. Kopernik'ten 140 yıl önce, Şair Seyfi Sarayî'nin Dünya'nın Güneş'in etrafındaki dönüşünden bahsetmesi tesadüf değildir³³.

Saray el-Cedid 1394'te Timur tarafından tamamen yıkılıp yıkılmıştır³⁴. Bunun en önemli göstergelerinden birini, A. V. Tereşenko ve sonrasında yapılan kazılarda ortaya çıkartılan ayaksız, kolsuz ve başsız insan naaşları oluşturmaktadır. Saray Batu, yeniden canlanma şansına kavuşmuş olsa da, bu dönem çok uzun sürmemiştir. 1472'de Rus askerlerinin saldırısına kurban gitmiştir. 1480'de ise hem Kırım Tatarlarının hem de Rusların ortak hareket ettiği bir saldırıya maruz kalmıştır. 1554'te Rusların Astrahan'a karşı gerçekleştirdiği seferde, her iki Saray da tamamen yıkılmıştır³⁵. Devlet-Birdi ve Saray Batu'da bastırılan son paralar, XV. yüzyıla tarihlendirilmektedir³⁶.

Bu suretle Altın Orda, Deşt-i Kıpçak'ta kent kültürünün oluşumunda önemli bir rol oynamış, bölge halkının İslamlaşmasına ise büyük katkı sağlamıştır. Altın Orda hanları Deşt-i Kıpçak sahasında çok sayıda kent tahsis etmiş olsa da devletin en önemli merkezlerini Saray Batu ve Saray el-Cedid kentleri oluşturmuştur.

Hem Altın Orda için hem de tüm Türk-İslam Dünyası için Saray el-Cedid çok önemli olmuştur. Bu kent sıradan bir Ortaçağ kenti olmamış, aynı zamanda, İslam Âlemin'den bilgili insanları çeken, medeniyetin, kültürün, ekonominin ve ticaretin büyük bir merkezi haline gelmiştir. Bütün bu gerçeklerin ışığında, Saray el-Cedid uzun süre yaşamasına rağmen, vakayinamelerde Ortaçağ'ın en aydın başkentlerinden biri olarak özel bir yere sahip olmuştur.

²⁵ Grekov ve Yakubovskiy, *Zolotaya Orda...*, s. 171.

²⁶ Yegorov, *İstoriçeskaya geografiya...*, s. 114.

²⁷ M. Kafalı, *Ak-Orda Hanedanı Devrinde Altın-Orda Hanlığı (1227-1360)*, İstanbul, 1972, s. 109-110.

²⁸ *Materialı po istorii Tatarskogo...*, s. 168.

²⁹ Muhamadiyev, *Bulgaro-tatarskaya monetnaya...*, s. 16.

³⁰ Grekov ve Yakubovskiy, *Zolotaya Orda...*, s. 146-147.

³¹ Amin al'-Holi, *Svyazi mejdu Nilom i Volgoy*, per. Z. İ. Levin, M. Nauka, 1962, s. 28.

³² Tizengauzen, *Zolotaya Orda...*, s. 143.

³³ *Materialı po istorii Tatarskogo...*, s. 158.

³⁴ İ. M. Mirgaliyev, *Materialı po istorii voyn Zolotoy Ordı s imperiyei Timura*, İn-t istorii im. Ş. Marcani AN PT, Kazan, 2007, s. 63-64.

³⁵ Bartol'd, *Soçineniya...*, s. 484.

³⁶ Muhamadiyev, *Bulgaro-tatarskaya monetnaya...*, s. 16.

KAYNAKÇA

- Amin al'-Holi; *Svyazi mejdu Nilom i Volgoy*, per. Z. İ. Levin, M. Nauka, 1962.
- Ballod, F. V.; *Stariy i Noviy Saray: Stolitsı Zolotoy Ordı*, Kazan, 1923.
- Bartol'd, V. V.; *Soçineniya*: v 9 t., T. III., M. Nauka, 1965.
- Gaziz, G; *İstoriya Tatar*, Mosk.litsey, Moskva, 1994.
- Grekov, B. D. ve Yakubovskiy, A. Yu.; *Zolotaya Orda i ee padenie*, İzd-vo AN SSSR, Moskva, 1950.
- Kafalı, M.; *Ak-Orda Hanedanı Devrinde Altın-Orda Hanlığı (1227-1360)*, İstanbul, 1972.
- Kurat, A. N.; *XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.
- Materialı po istorii Tatarskogo naroda*, (Red. M. H. Hasanova i dr), Kazan, 1995.
- Mirgaliyev, İ. M.; *Materialı po istorii voyn Zolotoy Ordı s imperiey Timura*, İn-t istorii im. Ş. Marcani AN PT, Kazan, 2007.
- Muhamadiyev, A. G. ve Fedorov-Davidov, G. A.; "Raskopki bogatoy usad' bı v Novom Sarae", *Sov. Arheologiya*, No: 3, 1970, ss. 149-161.
- Muhamadiyev, A. G.; *Bulgaro-tatarskaya monetnaya sistema XII-XV vv.*, Otv. Red. G. A. Fedorov-Davidov, M. Nauka, 1983.
- Paçkalov, A. V.; "K voprosu ob interpretatsii epiteta al'-Cadid (po materialam gorodov Ulusa Cuçi)", *Povolj'e v Srednie veka: Tez. Dokl. Vseros. nauç. konf., posvyaş. 70-letiyu so dnya rojd. G. A. Fedorova-Davidova*, İzd-vo NGPU, N. Novgorod, 2001, ss. 60-61.
- Rorlich, A. A.; *Volga Tatarları Yüzyılları Aşan Milli Kimlik*, çev. M. Süreyya Er, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- Sablukov, G. S.; *Oçerki vnutrennego sostoyaniya Kıpçakskogo tsartva*, Tipo-litografiya İmp. Un-ta, Kazan, 1895.
- Tizengauzen, V. G.; *Zolotaya Orda v istoçnikah*, M. Nauka, 2003.
- Yegorov, V. L.; *İstoriçeskaya geografiya Zolotoy Ordı v XIII-XIV vv.*, Otv. Red. V. İ. Buganov, M. Nauka, 1985.